

वाच्या उच्चाराने ज्याची वाणी शुद्ध झालेली आहे तो कोणत्याही जातीचा असो त्याला ब्रह्मज्ञान प्राप्त होते आणि त्यांची सर्व पापे जळून भस्म होतात.

अकारे तु भवेद् ब्रह्मा । उकारे विष्णुरुच्यते ।

मकारे तु भवेद् रुद्र । ॐ कारः परमं पदम् ॥

अकारे ब्रह्मादेव, उकारे विष्णु, मकार रुद्र अशा तिहींच्या तेजाने बनलेला ॐ कार सर्व श्रेष्ठ होय.

ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत । य उद्गीथः स प्रणवः । असौ वा आदित्य उद्गीथ एष प्रणवः । ओमिति ॥

छांदोग्योपनिषत् १: १-१; ५-१.

ॐकार-बिंदु-संयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः

कामदं मोक्षदं चैव ॐ काराय नमो नमः ॥

याचा अर्थ असा-

उद्गीथाची म्हणजे ॐ या अक्षराची उपासना करावी. जो उद्गीथ तोच प्रणव.हा आदित्य उद्गीथ, तोच प्रणव होय व ॐकार होय.

म्हणून माझ्या सर्व योगप्रेमी व साईभक्त वंधुभगीनींनी साधकांनी व भगवद्भक्तांनी ॐ कारमय व्हावे व स्वास्थ्य सौख्य व समाधान अनुभवावे हीच प्रार्थना.

साईनाथ

श्रीसद्गुरुसाईमहाराज ललित चरित्र

लेखक: र. श्री. पुजारी (पुणे)

८. जो खरा शिष्य झाला तोच परम पदाचा अधिकारी झाला.

रात्रीचे बारा वाजून गेले. सर्वत्र काळकुट्ट अंधार झाला. माशिदी भोवती तर काजळासारखा काळा अंधार पडला. अशा अंधारात मशीद एखाद्या भुताप्रमाणे उभी होती. तेथे यावेळी कोण जाणार ? वस्तीस तरी कोण राहाणार ?

पण जगात आश्चर्ये काय थोडी आहेत !

अशा काळोख्या रात्रीही मशिदीत तीन व्यक्ती होत्या. अगदी शांतपणे त्या तेथे झोपी गेल्या होत्या.

अपराधी अंधारात बसण्याचा प्रसंग आलाच तर माणसे आधी शेकोटी पेटवून उजेड करतात. त्या उजेडाच्या आश्रयाने एकमेकांना खेटून बसून भीतीने गार पडलेल्या अंगात ऊब आणू लागतात. बसलेली वाचा थोडी सुटावी म्हणून इकडच्या तिकडच्या गप्पा उकरून काढतात. मग मनाला एकमेकांच्या, थोडा आधार वाटताच हास्यविनोदही करू लागतात. जणू ही मंडळी येथे अंधारात बसून शेकोटीची मजाच लुटत आहेत !

परंतु येथे तर असा काहीच प्रकार दिसना. उलट त्या तीन व्यक्ती जाग्याही नव्हत्या. गाढ झोपल्या होत्या. जणू ही उघडीवाघडी मशीद म्हणजे गाद्यागिरझांनी वैभवशाली केलेला एक दिवाणखानाच !

तेथे झोपलेल्या त्या तीन व्यक्तींपैकी एक व्यक्ती तर अगदीच पोरसवदा होती. तिच्या गालांवर किंवा ओठांवर अजून लवमुद्धा दिसत नव्हती. थंडीच्या वेळी उबदार गोधडीत गुरपटून आईशेजारी झोपण्याऐवजी हे वेडे कोकरो हट्टाने या मशिदीत आले होते. कांबळ्यावर पाठ टाकून आपल्या मामाशेजारी झोपले होते.

झोपलेली दुसरी व्यक्ती मध्यम वयाची. लांब शेंडीची. करंगळीएवढे जाड जानवे खांचावर असलेली. संध्याकाळच्या वेळी केलेल्या संध्येच्या वेळेचे भस्म अजून कपाळास, दंडास असलेली. दैवज्ञ ब्राह्मण जातीचा अभिमान वाळगणारी.

ब्राह्मणधर्माच्या सर्व खुणा देहावर असलेली ही कुटुंब वत्सल व्यक्ती आपले घर आणि बायकामुले सोडून या मशिदीत येऊन का वरे झोपली असतील ? मुलावाळांचे चांगले भरलेले घर सोडून जीव रमविण्यासाठी एखाद्याने कवरस्थानात जाऊन बसावे अशातीलच हा प्रकार ! परंतु येथे तर नावालासुद्धा कोणाची कवर नाही.

खरोखरच या तीन व्यक्ती मोठ्या विचित्रच होत्या खऱ्या !

कारण जागेपणी त्यांचे बोलण्याचे विषय, वागण्याच्या तऱ्हा, रात्री झोपण्यासाठी निवडलेली जागा, आणि या सर्वांत कळस म्हणजे झोपण्याची त्यांची विचित्र पद्धत-सारे काही और होते ! अगम्य होते !

तेथे झोपणाऱ्या एकूण व्यक्ती किती, तर तीन ! पण तिघांची डोकी भिन्न भिन्न दिशांना ! सर्वांचे पाय मात्र न चुकता एकच जुळविलेले ! जणू तीन शिरे, सहा हात, पाय मात्र एकत्रित !

काळ्या रेघोट्यांनी कोणी एखाद्याने सहज रेखाटावे त्याप्रमाणे दिसणारे त्रिमूर्तींचे हे विचित्र चित्र जमिनीवर काही वेळ स्थिर झाले असेल नसेल, त्रिमूर्तींपैकी एक मूर्ती डोळे साफ उघडून पाठीखालच्या गोणपाटावर उठून बसली. अंधारातच समोरच्या कोपऱ्याकडे गेली. ढळप्यांच्या ढिगाऱ्यात हात घालून दोन तीन ढळप्या खाली ओढल्या. समोरच्या मंदावलेल्या धुनीत घातल्या.

मग धुनी जशी हळूहळू प्रज्वलीत होऊ लागली तशी ती व्यक्ती तेथून उठली. मोठ्या खुषीने आपल्या छोट्या दाढीवरून हात फिरवीत बाहेर कोठे निघाली. अंधारातच पायऱ्या उतरून चालत गेली. दहा पाच पावले चालल्यानंतर आकाशातील तारकांच्या प्रकाशात आपला नेहमीचा बसण्याचा दगड पाहून त्याच्यावर बसली. डोळे भरून, मोठ्या प्रेमाने मशिदीकडे पाहात राहिली.

मशिदीच्या एका कोपऱ्यात विटेवर मातीची एक पणती इतका वेळ तेवत होती. तिचा मंदसा प्रकाश त्या दोनखणी मशिदीत रेंगाळत होता. परंतु बाहेर रात्र वाढू लागली तशी पणतीतील ती ज्योत पेंगुळली. त्या तीन व्यक्तींचे मोठ्या प्रेमाचे बोलणे, हास्यविनोद ऐकता ऐकता एखाद्या बालकाप्रमाणे तिचाही केव्हा डोळा लागला, कळले नाही.

आता तर किडामुंगीसकट सर्व प्राणी झोपले. संबंध शिरडी गावात जागी अशी व्यक्ती एकच उरली. ती म्हणजे दगडावर बसून समोरच्या आपल्या मशीदमाईकडे मोठ्या प्रेमाने पाहाणारी त्रिमूर्तीमधील ती एक मूर्ती ! कफनीधारी मूर्ती !

मशिदीमधील धुनी यावेळपर्यंत चांगली प्रज्वलित झाली होती. तिच्या लाल पिवळ्या सुंदर ज्वाळा तर बाहेरील त्या दगडावरूनही दिसत होत्या. जणू मशीद आतून कोणी सोनेरी मुलाम्याने मढविली होती !

किती तरी वेळ ती व्यक्ती बाहेरच्या त्या दगडावरच होती.
स्वतःशीच निमग्न होती.

धुनी जशी पुन्हा मंदावलेली दिसू लागली तशी ती व्यक्ती आत आली. धुनीजवळ जाऊन धुनी पुन्हा प्रज्वलित केली. जणू अग्निहोत्र घेतलेल्या कोणा तेजस्वी ब्राह्मणाच्या पवित्र होमकुंडातील हा अग्नी. त्याची उपासना हा विश्वशांतीचा मार्ग. एक क्षणही या पवित्र अग्निदेवतेस विसंबून भागण्यासारखे नव्हते.

कशी कोण जाणे, सहस्र घंटाचा नाद कानावर यावा तशी ती मध्यमवयीन ब्राह्मण व्यक्ती झोपेतून एकदमच जागी झाली. आपल्या कांबळ्यावर उठून बसली. शरमेने अर्धमेली होऊन स्वतःचा धिःकार करू लागली.

मनाशी म्हणू लागली: अष्टौग्रहर गुरुसहवास लाभावा, येणाऱ्या प्रत्येक क्षणी हातून गुरुसेवा घडावी म्हणून तर कुटुंबातील मंडळींचा रोष पत्करून झोपण्यासाठी येथे आलो. पडल्याबरोबर लगेच झोप लागू नये म्हणून खळगेपडलेल्या, उखणलेल्या या जागी घोंगडी अंधारली. पण दैवाने पुन्हा घात केला. येथे येऊनही गाद्या गिरद्यांवर झोपावे तसा कुंभकर्णाप्रमाणे डारडूर झोपी गेलो ! जणू पडत्या फळाची आज्ञा !

मनुष्यस्वभाव तरी खरोखर किती विचित्र !

बावा येथे एकटेच झोपत, तेव्हा त्यांच्या आठवणीने मी घरी रात्ररात्रभर तळमळत असे. रडत असे. पहाटेपर्यंत डोळ्यास डोळा नसे.

अंतर्ज्ञानाने हे जाणूनच की काय, बावांनी मला येथे झोपण्यास परवानगी दिली. ती तेवढी मिळाली मात्र—हरिदासाची कथा मूळ पदावर ! तमोगुण पुन्हा जागा झाला. बावांच्या या पवित्र स्थानी येऊनही निद्रेने घेरले !

कीर्तनास मोठ्या भक्तीने जावे आणि तेथेही निद्रेने घेरावे ! विषयवासनेतच मन बुडून राहावे !

खरोखरच या जन्मी कितीही जागरूक राहून हरिचितन करण्याचा प्रयत्न केला तरी गुरुकृपेविना तो तडीस जाणे कठीण. पूर्वजन्मीचे एखादे पाप केव्हा प्रकट होईल आणि ऐन वेळी कसा घात करील नेम नाही.

सद्गुरुवाचून जप-तप-अनुष्ठान सर्व व्यर्थ, हे ज्या क्षणी मनास पटले त्या क्षणी जणू पुनर्जन्म झाला. शेकडो वर्षांच्या झोपेतून जणू जाग आली. पण असे सद्गुरु कोठे भेटणार ? त्यांना ओळखणार तरी कसा ? चारचौघाप्रमाणेच असलेली ती एक देहधारी मूर्ती. कोळशांच्या खाणीत जन्म घेतल्यामुळे वरून कोळशाप्रमाणेच मूल्यहीन भासणारा हा एक स्वयंप्रकाशित हिरा.

रात्रंदिवस तळमळू लागलो. दिवसच्या दिवस खंडेरायाच्या देवळापलिकडील अरण्यात जाऊन बसू लागलो. गुरु भेटविण्यासाठी आक्रोश करून खंडेरायाची विनवणी करू लागलो.

देवीदासबाबा महान सत्पुरुष. सुंदर बांधा सतेज डोळे. प्रथम येथे आले तेव्हा फार तर दहा अकरा वर्षांचे असतील. परंतु वैराग्य शुक्राचार्यासारखे धगधगीत. वाणी गंगेसारखी निर्मळ.

आले ते प्रथम मारुतीच्या देवळात उतरले. कमरेस एक लंगोटी. मुखी अखंड नाम. एवढ्या लहान वयातहि ते तीर्थाटने करीत होते. समर्थ रामदासांप्रमाणे उपासना चालू होती.

मी, काशीराम, अप्पा जागले, अप्पा भिल्ल—अशी किती तरी तरुण मंडळी तेथे जात असू. त्यांना शिधा वगैरे नेऊन देत असू. त्यांचा उपदेश ऐकत असू.

होता होता गावातील पुष्कळच मंडळी तेथे येऊ लागली. त्यांना देवीदासबाबा व्यंकटेशस्तोत्र शिकवू लागले. सर्वांकडून व्यंकटेशस्तोत्राचा नित्यपाठ करून घेऊ लागले. अप्पा भिल्लाला तर त्यांनी धूळपाटीवर अक्षरे कशी काढावी हेही शिकविले. या समोर झोपलेल्या बायजाबाईच्या पोराला—तो त्यावेळी अगदी लहान होता तरी उपदेश दिला.

अशा महाज्ञानी, परम वैराग्यशील देवीदासबाबांकडे त्यावेळी मी गेलो. मनाची व्यथा त्यांना सांगितली. तेव्हा ते म्हणाले, - "म्हाळसापती ! शेतजमिनीच्या अंगाची लाही लाही होते, तेव्हाच कोठे आकाशातील पर्जन्यराजास तिची दया येते खरे ना ? सद्गुरु मातेहूनही दयाळू. आपल्या पाठीमागेच तर ते उभे असतात. कौतुकाने आपल्या लेकराची कृती पाहात असतात."

"लेकरू आपल्या पायांनी चालता चालता कोठे पडले, त्याला खरचटले, ते रडू लागले की सद्गुरु धाव घेतात. अचलून वात्सल्यभावाने आपल्या हृदयाशी धरतात. तसे तुमचे सद्गुरु एक दिवस तुम्हास भेटतील. मनाचे पूर्ण समाधान करतील."

संताची वाणी सत्यस्वरूप. गंगेप्रमाणे पवित्र. वर्तमान-भूत-भविष्य जाणणारी. देवीदासबाबांच्या शब्दांनी मनास एकीकडे दिलासा मिळाला. दुसरीकडे मनाची तळमळ तीव्र झाली. रात्ररात्रभर रडू लागलो मनाशीं म्हणालो: सगुरो ! मायबापा ! माझे आता या बागेसरीत आणखी किती दिवस जळत राहू ? सर्व हीण अजून जळाले नाही का ? अजूनही शुद्ध झालो नाही का ?

एक दिवस गावात बातमी आली: रानात निंबाखाली कोणी एक साधू प्रकट झाला आहे. तो वयाने अजून पोर आहे. जातीने मुसलमान आहे. तो साधू निंबाखाली बसून रात्रंदिवस जप करीत असतो.

हातातील काम टाकून मी धावतच गेलो. त्या मुलाला पाहिले. अगदीच कोवळ्या वयाचा तो एक मुलगा. हसरा. गमत्या. मनात म्हटले: कुक्षेत्रावर अर्जुनाला गीता सांगणारा तो चक्रपाणी द्वारकेत प्रथम प्रकट झाला तेव्हा असाच तर दिसत नसेल ! डोक्यावरील मोरपिसे, हातातील बासरी त्याने या रानात कोठे दडवून तर ठेवली नाही !

माझ्या मनातील वात्सल्य एकाएकी जागृत झाले. त्या मूर्तीला कम्हैया, कृष्णा, मुकुंदा, देवकीबाळा या नावानी संबोधवे असे वाटले. पण मी उगी राहिलो. मनाशी विचार केला: दारी आलेल्या प्रत्येक साधूकडे 'गुरु' म्हणून मी पाहिले. पण ते कोणीही माझे गुरु नव्हते. हा मुलगाही माझा गुरु असणार नाहीत. पोक्त, प्रगल्भ, शांत, समतोल, ज्ञानी, वत्सल अशी ती गुरुमूर्ती असली पाहिजे. ती मला एक ना एक दिवस भेटल्याविना राहाणार नाही.

मनात असा संशय, परंतु रोज सांजसकाळ त्या मुलाच्या दर्शनाला जाऊ लागलो. हात जोडून मनोमन प्रार्थना करू लागलो: देवा ! तुम्ही कोणीही असा. पण एवढी भीक घाला. माझ्या सगदुरंता मला भेटवा.

तो मुलगा मजकडे पाहून केवळ हसे.

एकच शब्द बोले, " अल्ला-मालिक ! "

एक दिवस तो मुलगाही निंबाखालून कोठे निघून गेला. लोकांनी रानात शोध शोध शोधले. पण कोठेही आढळला नाही.

ते भुयार पुन्हा कोणी उकरू लागले. त्या समया, ती जपमाळ तरी आहे की नाही पाहू लागले. तेव्हा गावातील पोक्त माणसे म्हणाली, "ते भुयार उकरू नका. तशी आज्ञा नाही. उकराल तर खोड्यात याल, गावावर मोठे अरिष्ट येईल."

खरोखर ते गूढ स्थान म्हणजे त्या बालसाधूच्या गुरुंची समाधी असेल का ? समाधीसमोर बसून त्या मुलाने बारा वर्षे या रानात तप केले हे खरे असेल का ? परंतु

खोटे तरी कसे म्हणता येईल ? तो बालसाधू कधीही खोटे बोलणार नाही. जत्रेच्या वेळी प्रत्यक्ष खंडेरायांनीही असेच सांगितले, ते तर कालवधीही खोटे ठरणार नाही. थट्टा असणार नाही.

अशा रीतीने तो निंब, ते भुयार तेथेच राहिले. लोक पुन्हा आपल्या व्यवहारात गढले. मीही धंद्यात लक्ष घालू लागलो.

पण मन लागेना. गुरुभेटीची तळमळ शमेना.

पुन्हा रानात जाऊ लागलो. खंडेरायापुढे धरणे धरले.

एक दिवस देवीदासबाबा मला म्हणाले, "म्हाळसापती ! तुम्ही असे उदास का ? गुरुभेट होऊनही तुमच्या मनास शांती कशी नाही ?"

आश्चर्याने मी थक्क झालो.

त्यांच्या मुखाकडे पाहातच राहिलो.

तेव्हा हसत हसत ते म्हणाले, "रानात निवाखाली प्रकट झालेले बालसाधू म्हणजे दुसरे कोण ? तुमचे गुरूच !"

मी अत्यंत दुःखी झालो. निधान अनायासे हाती यावे आणि त्याची ओळखच पटू नये ! तसे झाले.

गुरुदर्शन झाले; पण गुरुसहवास लाभला नाही. गुरुसेवा घडली नाही. केवळ बघ्या झालो. खरे-खोटे करीत बसलो. अशा तर्कवाद्यावर गुरुकृपा काय होणार ! गुरु कंटाळले. आले तसे एक दिवस निघून गेले.

पुन्हा तळमळू लागलो. साईदेवा ! साईराया ! साईनाथा ! म्हणून हाका घालू लागलो. रात्रंदिवस साई-साई-साई हा एकच मंत्र जपू लागलो. आणि काय आश्चर्य, एक दिवस खंडेरायांच्या देवळाशीच ते भेटले. छत्रपती पितापुत्रांची भेट खंडेरायांच्या साक्षीने बारा वर्षांनंतर झाली तसा भेटीचा योग आकस्मिकपणे आला.

त्यावेळी गुरुदेवांना मी काय म्हणालो बरे ? त्यांचे स्वागत कसे केले ? अजूनही आठवते. त्यावेळी मी त्यांना म्हणालो: आवोजी, आवोजी मेरे प्यारे साई !

साई-साई या मंत्रामुळे असेल किंवा वात्सल्य भावामुळेही असेल; मी त्यांना त्यावेळी 'साई' म्हटले. पण आज वाटते: पिता-पुत्रांची ती भेट नसून माय-लेकरांची ती भेट होती. ते साई नसून 'आई' होते.

मग त्यांना घेऊन गावात गेलो. काशीराम, अप्पा यांच्याशी भेट करविली देवीदासबाबांशी भेट करविली. पुढे जानकीदासबाबांशी, गंगागीरमहाराजांशी आनंदनाथ महाराजांशी त्यांची भेट झाली. पण हे माझे गुरु ही वाच्याता मी केली नाही. मनाशी विचार केला: दैवयोगे रत्न हाती आले. ते नीट सांभाळले पाहिजे लोकात फारशी वाच्यता होणेही बरे नव्हे.

माझा हा दृढनिश्चय तडीस नेण्याचे ब्रीद तर गुरुरायांनी मनाशी बाळगले नसेल ? कारण साधुत्वाची अंगावरील कवचकुंडले त्यांनी कोठे पुन्हा दडवून ठेवली. गावातील कोणत्याही गल्लीत आढळणाऱ्या एखाद्या कलंदर, गुलहौशी, रंगेल, तालिम-बाज तरुणाचा आवेश अंगात आणला. केसांची झुलपे हालवीत, मिशीला पीळ भरीत, छाती पुढे काढून सकाळदुपार गावातून फिरू लागले. लोकांच्या कळी काढून कुस्तीची आव्हाने स्वीकारू लागले. अखेर एका तेढाचे रूपांतर कुस्तीत होऊन त्या मोहिदिन तांबोळ्याने याना पाडले. चारी मुंड्या चीत करून, यांना माती चारून, चांगले घुसळून तो यांच्या उरावर बसला.

तेव्हापासून याना जणू उपरती झाली.

डोक्यावरील ऐटबाज केशसंभार गेला. ऐटबाज कपडे गेले. जणू या अपमानाने पूर्ण विरक्त झाले. जगाच्या मैदानात अहंकारामुळे चारीमुंड्या चीत झालेल्या एखाद्या प्रापंचिक योद्ध्याप्रमाणे !

जे मूर्तिमंत वैराग्य, त्यांनी वैराग्याचे हे नाटक तरी का केले असेल बरे ? अहंकाराचा शोकान्त लोकांपुढे ठेवण्यासाठी ? लोकांना शिकवून शहाणे करण्यासाठी ? पण हे करून त्यांना काय मिळाले ? धोंडे न मारणारा एक वेडा-बावळा फकीर या लोकमता-विना दुसरे काय ?

मशिदीत येण्यापूर्वी तकियात, एखाद्या देवळाच्या ओसरीस झोपत असत; पायांत चाळ बांधून खंजिरीच्या तालावर तासन तास नाचत-गात असत; मुरळ्यांचा नाच किंवा कव्वाल्या पाहाताना किंवा ऐकताना रंगून डोलत असत; वाहवा ! वाहवा ! बहोत अच्छा ! म्हणून ओरडत असत, हे तरी काय लोकांना माहित नाही ?

या सगळ्याचा अर्थ इतकाच की लोकानी आपल्या नादी लागू नये. आपणास गुरू समजू नये. आपले देव्हारे माजवू नयेत.

पण कस्तुरीने कसलाही बुरखा घेतला तरी तिचा सुवास लोकांपर्यंत पोचायचा थांबणार थोडांच !

हा वेडा फकीर कित्तीही वेळा दारी येवो, कपाळभर कुंकू लावलेल्या बायजा-बाईसारख्या स्त्रिया हातात भिक्षा घेऊन दारात हजर !

लोकांच्या मनातील एवढीही भक्तिभावना पुसून टाकण्यासाठी की काय, कुस्तीप्रमाणेच पुन्हा एक प्रकार गुरुदेवांनी केला. रहात्याहून आलेल्या त्या जव्हारअलीचे शिष्य आपण झाले. त्याच्या अगदी आज्ञेत राहिले. रात्रंदिवस मशिदित त्याची सेवा करू लागले. एक दिवस तर ही मशीद सोडून रहात्यास त्याच्याबरोबर निघूनही गेले.

त्या दिवशी माझ्यावर पुन्हा आकाश कोसळले. वाटले: शिरडी सोडून बाबा पुन्हा गेले. आता ते कसचे परत येणार !

पण दोन दिवस काही गेले नसतील ते पुन्हा परत आले. म्हणाले, "म्हाळसापती ! ही पाहा फुलझाडांची काही रोपे. आणि या फांचा. रहात्याच्या चंद्रभानशेट मारवाडघाने हे दिले आहे. आता उत्तम माती आणून चांगले झकास वाफे करून आपण बाग करू."

मला वाटले: बाबांचे मन रहात्यास रमत नाही म्हणून ते पुन्हा आले. पण कसचे ! दोन दिवस काही गेले नसतील. पुन्हा ते जे गेले ते तिकडचेच झाले.

पुन्हा माझ्या मनाची घालमेल सुरू. धंद्यात लक्ष लागेना. अन्न गोड वाटेना. एक दिवस काही मंडळींना बरोबर घेतले. रहात्यास गेलो. तेथे समजले की जव्हारअल्ली ही फार बडी असामी आहे.

एकदा त्याचे शिष्यत्व पत्करलेल्या पोरसोरांवरील त्याच्या हुकमतीची मगरमिठी सहसा सुटत नाही.

तेथील एका प्रतिष्ठित गृहस्थानी जव्हारअल्लीबद्दल जे सांगितले ते ऐकून तर आम्ही थक्कच झालो. ते गृहस्थ म्हणाले, "जव्हारअल्ली हा एक अत्यंत मृदुभाषी, बहुश्रुत, कुराण वगैरे धर्मग्रंथ पढलेला अति चाणाक्ष मनुष्य आहे. काही महिन्यापूर्वी तो येथे आला. आपल्या नम्र वाणीने त्याने सर्वांना भारले. गावातील अनेक भोळे लोकही त्याच्या नादी लागले "या गोष्टीचा फायदा घेऊन येथे एक इदगा बांधण्याचे ठरविले. त्यासाठी पैसेही गोळा करू लागले. एक दिवस काही लोकांच्या कानावर बातमी आली की त्याने आपल्या मुक्कामाच्या वखळीजवळचा वीरभद्र देव वाटविला.

"झाले. एवढ्या बातमीमुळे येथील लोक खवळले. त्याला त्याच्या शिष्यांसकट पिटाळून लावला.

"त्याला मग आश्रय मिळाला तो तुमच्या शिरडीत तोही एका फकिराने त्याला आश्रय दिला. तो फकीर म्हणजे जर तुमचा तो साई असेल तर मी आता येथूनच सांगतो की तो त्या जव्हारअल्लीच्या तावडीतून आता सुटणे कठीण. जन्मभर खांद्यावरून पाणी वाहता वाहता तो मेला, असेच तुम्ही आता समजा. निमुटपणे आल्या पावली तुमच्या शिरडीस जा. उगाच ब्याद नको."

त्या गृहस्थांचे हे बोलणे ऐकून आमचा धीर पार खचला. तरी पण मनाचा धडा करून, देवाचे नाव घेऊन त्या इदग्याजवळ गेलो. मनाशी विचार केला: बाबा जर एकटेच सापडले तर त्यांना पळवूनही शिरडीस नेऊ. मग पुढचा प्रसंग पुढे !

परंतु झाले उलटेच. बाबा आम्हासच म्हणू लागले "तुम्ही कशाला येथे आला ? जा ! जा ! आधी पळा येथून ! ते जर एवढ्यात आले तर तुमची किंवा माझी जिवंत राहाण्याची धडगत नाही. कोंबडीप्रमाणे ते आपल्या माना कापून टाकतील ! फार वार्ड आहे त्यांचा राग ! फार वार्ड !"

बाबा एवढे बोलतात न बोलतात तोच तो जव्हारअल्ली एखाद्या वाघाप्रमाणे कोठूनसा तेथे आला. डोळे लालेलाल करून, क्रोधाविष्ट होऊन म्हणाला, "कोण रे हे

लौक ? का आले होते हे येथे काय चालल्या होत्या कानगोष्टी ? या पोराला पुन्हा शिरडीला न्यायला आला ? पण मी तुम्हांला साफ सांगतो की हा पोरगा तुम्हाला आता परत मिळणार नाही. तो माझा बंदा आहे.”

त्या राक्षसाच्या या शब्दांनी आम्हा तरूण मंडळींच्या मनात क्रोधाचा अग्नि पेटला. न कळतच आमच्या अस्तन्या वर झाल्या. आता युद्धप्रसंग होणार हे त्याने ओळखले. वरमून तो बोलला, “तसे नव्हे. मी म्हणतो याचा अर्थ ध्यानी घ्या. त्याला नेणार तर मला का नाही ? मलाही शिरडीस न्या. हा पोरगा मला दिलसे भी प्यार है. मेरी जान है. और क्या कहूँ ?”

जव्हारअल्ली शिरडीस आला आणि त्याच्या धर्मज्ञानाच्या भ्रमाचा भोपला फुटला. देवीदासबाबांसमोर त-त प-प करू लागला. हे पाहून देवीदास बाबां म्हणाले. “गुरू होण्याची तर तुझी पात्रता नाहीच; पण शिष्य होण्याच्या योग्यतेचाही तू नाहीस, चल ! येथून आधी काळे कर !”

देवीदासबाबांचे हे तीव्र शब्द ऐकून जव्हारअल्ली तेथून जो पळाला, तो वैजापुरी गेला. त्यानंतर तो परवा येथे आला. बाबांसमोर गुडघे टेकून म्हणाला, “मी त्यावेळी आपला छळ केला. आज त्या गोष्टीचा पश्चाताप होत आहे. आपण क्षमा करून मला आपला मानावा.”

बाबांनी त्याला क्षमा केली.

सर्वस्वाचा नाश करणाऱ्या अहंकाराचे बी किती भाजावे याची ही शिकवण. जो खरा शिष्य झाला तोच परम पदाचा अधिकारी झाला याचे हे उदाहरण. गुरुसेवेच्या आणि गुर्वाज्ञापालनाचा हा साधा सोपा आदर्श. हा आदर्श बाबांनी आम्हापुढे ठेवला. म्हाळसापती वमल्या जागेवरून झटकन उठले.

बाबांची चिलीम तयार केली. बाबांच्या हाती दिली.

म्हणाले, “बाबा ! अजून नाही झोपला तुम्ही ? बाहेर पुष्कळ रात्र झाली.”

बाबांनी एका हातात चिलीम धरली. दुसऱ्या हाताने तेथे झोपलेल्या मुलास उठवू लागले. म्हणाले, “तात्याबाळ ! उठा ! बाहेर आकाशात देवाने कसा दीपोत्सव केला आहे तो बघा !”

म्हाळसापती उठून धुनीजवळ गेले.

धुनी पुन्हा प्रज्वलित केली.

तिच्या तांबूस-लाल प्रकाशात बाबांचा चेहरा अतीव मोहक दिसत होता. जणू भगवान श्रीकृष्ण या क्षणी बाबांच्या रूपाने अवतरले होते. विश्वकल्याणाच्या विचारात निमग्न होऊन स्वतःशीच हसत-बोलत होते.

नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा !

(वृत्त : भुजंगप्रयात)

—श्री. बाबुराव गांडोळे, मुंबई.

महन्मंगला आमुची भाग्यभू ही
इथें वाहते कर्मगंगा प्रवाही ।
जिच्या ज्ञानसिंधू पदीं ठेविं माथा
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥१॥

इथें जन्मले सन्त ज्ञानेशज्ञानी
तुकोबापरी देहुचे वैश्यवाणी ।
असे वर्णिता सन्त होईल गाथा
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥२॥
तुम्हां सन्तकार्यात तें पूज्य स्थान
तुम्हां दिव्य दृष्टी, तुम्हां दिव्य ज्ञान ।
तुम्ही लाविलें भाविकां भक्तिपंथा
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥३॥

तुम्हां मानिती सर्वची भक्त देव
उदी आपुली दिव्यतेचा प्रभाव ।
जिचा स्पर्शही नाशवी घोर चिंता
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥४॥

करीं आपुल्या 'दंड' जो दुःखहारी
पिशाचादिकें-काळही ज्या थरारी ।
कृपाहस्त तो आपुला भाग्यदाता
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥५॥

नसो तेलही, नित्यनेमेचि रातीं
तुम्ही जाळिली निर्मला नीर-ज्योती ।
पदीं कौतुकें ठेविती लोक माथा
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥६॥

पदीं मुक्त तो दीन शार्दूल केला
अजा घेतल्या दाम देऊन सोळा ।
तुम्ही धांवला सर्प मंडूक खातां
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥७॥

अही, पाल, बेडूक, व्याघ्रा-अजादी
असे भोग प्रारंब्धचे वर्मभेदी ।
कथारूप ती गायिली कर्मगाथा
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥८॥

कुदैवें कुणी आपुले भोग भोगी
कुणी दुःखि-कष्टी, कुणी जीर्ण रोगी ।
दिलें सौख्य त्यां लाख, कोटी अनाथा
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥९॥

महामारि गांवावरी क्रूर येतां
दळोनी स्वयें 'पीठ' केले अनंता
महासंकटीं जाहला लोकत्राता
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥१०॥

असो हिन्दु, मुस्लीम वा तो इसाई
कुणी उच्च नाही, कुणी नीच नाही ।
दिला मंत्र हा एकतेचा समर्था
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥११॥

जनोद्धारणीं ग्राम उद्धार केला
दिलें भाग्य त्या शिडिच्या वैभवाला ।
नमो द्वारकाई-समाधिस्थ सन्ता
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥१२॥

भवाब्धी तराया प्रभूनामनौका
असे एकची साह्यदायी अनेकां ।
मिटे दुःख-व्याधी कृपालाभ होतां
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥१३॥

कृपें आपुल्या पन्त 'हेमाड' ज्ञानी
'चरित्रां' जयें ओतिली 'व्यासवाणी' ।
शिणे लेखणीही गुणां गौरवीता
नमस्कार माझा तुम्हां साइनाथा ॥१४॥

श्री साईगीतमाला

—मधुकर जोशी

गीत ५ वे

शिरडीला रामनवमीची यात्रा प्रथम साईबावांनी सुरू केली. शके अठराशे तेहेतीस साली... रामनवमीचा पहिला उत्सव थाटाने साजरा झाला. उत्साहाला सीमा नव्हती. त्यावेळेचे हे आनंद गीत... निवेदक गात आहे—

चैतन्य रोम रोमीं चैत्रात न्हात आहे
शिरडीत राम जन्म श्रीसाईनाथ पाहे ॥१॥

शिरडी नव्हे अयोध्या नटली फुलाफुलांनी
गाती सुवासिनी त्या मोदें भरून गाणी ।
सरिताच भक्तिची ही— सुरात गोड वाहे ॥१॥

वाजे सुरेल सनई— घुमते मधूर वीणा
घाही सुगंध वारा— घुमवीत गोड ताना !
त्या चौघड्यांत आज आनंद वाहताहे ॥२॥

आभाळ आईरूपें बघते दहा दिशांनी
घरणीवरी झुले हा.. किति पाळणा फुलांनी ।
प्रभुराम जोजवितां मांगल्य नांदताहे ॥३॥

गेली मशीद फुलुनी त्या सर्व माणसांनी
अल्ला रहीम राम... नव्हतेच अन्य कोणी
प्रारब्ध हा प्रसाद कर्मांत राहता हे ॥४॥

त्या पेटत्या धुनिचा— देई प्रसाद साई
प्रभुराम कीर्तनाला हनुमान दिव्य येई
रामायणात सारे सगळेच सार आहे ॥५॥

स्वामी स्वरूपानंद

—ले. डॉ. रा. य. परांजपे, रत्नागिरी.

(स्वामी स्वरूपानंद यांचा सत्तरावा वाढदिवस त्यांच्या भक्तांनी नुकताच मोठ्या प्रमाणावर साजरा केला यानिमित्त स्वामीजींचाहाप रिचय—संपादक.)

साईलीला मासिकाच्या वाचकांकरिता हा अल्प परिचय देण्यात येत आहे. सुमारे आठवर्षांपूर्वी त्यांचे विस्तृत चरित्र प्रकाशित झाले. त्यानंतर मराठी व इंग्रजी लहान मोठी चरित्रे प्रकाशित झाली आहेत. 'दीपलक्ष्मी या मासिकाने तीन वर्षांपूर्वी त्यांचा एक विशेषांक प्रसिद्ध केला. यामुळे महाराष्ट्रात तरी त्यांचे विषयी पुष्कळांना परिचय झालेला आहे. स्वामींचा खरा अंतरंग परिचय त्यांच्या विपुल ग्रंथ संपत्तीने गेल्या १५-२० वर्षांत चढत्या वाढत्या प्रमाणात होत गेला आहे. असे असले तरी अद्यापहि त्यांचा परिचय नसलेली अशी पुष्कळच मंडळी आहेत.

कोकणात रत्नागिरी या जिल्ह्याच्या शहरापासून फक्त आठ मैल अंतरावर पावस या नावाचे एक ४५ हजार वस्तीचे खेडेगाव आहे. स्वामी स्वरूपानंदांचे मूळ पुरुष गोविंद भटजी गोडबोले हे रत्नागिरी जवळील कासारवेली या गावाहून पावस येथे येऊन स्थायिक झाले. स्वामी स्वरूपानंद यांची १०वी पिढी चालू आहे. हे एक प्रतिष्ठित घराणे म्हणून सुप्रतिष्ठित झाले होते.

स्वामींचे वडील विष्णुपंत हे एक देव माणूस होते. संसारात पूर्ण अनासक्त असून भगवंताचे नामस्मरण आणि विष्णुसहस्र नामाचे पाठ करणे हाच त्यांचा छंद असे. त्यामुळे स्वामींची आई सौ. रत्नाबाई यानाच प्रपंचातील हरएक गोष्टीत लक्ष द्यावे लागे. घरातील वातावरण सात्विक आणि परमार्थ प्रवृत्तीला पोषक असे होते.

स्वामींचा जन्म १५-१२-१९०३ मध्ये झाला. नाव 'रामचंद्र' ठेवण्यात आले. त्यांना दोन बंधू आणि चार बहिणी होत्या. स्वामींना रामभाऊ किंवा आप्पा या नावाने ओळखले जात असे सहाव्या वर्षी शालेय शिक्षणाला सुरुवात झाली. वयाच्या आठव्या-वर्षी त्यांचे मौंजीबंधन झाले. त्यांचे व्यक्तिमत्व अगदी लहानपणापासूनच आकर्षक होते. गौरवर्ण मंदस्मित मुखमंडल. नेत्रात दिसून येणारी बौद्धिक चमक आणि आचरणांतून प्रतीत होणारा अंतरातील गोडवा. तो हरएक व्यक्तीचे मन आकृष्ट करून घेत असे. हा मुलगा सामान्य नसून पुढे नाव काढणार असे आईवडिलांना व इतरांनाही वाटत असे. सवंगडी जमवून बालवयातील हरएक खेळ खेळण्यात हा बाल-चमूत अग्रगण्य असे.

मौजी बंधनानंतर पूर्व संस्कारित मनाला अधिकच उजाळा मिळून त्यांचे मन आता धार्मिक आचार विचारांकडे अधिकाधिक आकृष्ट होऊ लागले. मौजी बंधना पूर्वीचा खेळांचा हव्यास कमी होऊ लागला. संध्याविधि हा मौजीबंधना पूर्वीच वडील बंधूंच्या अनुकरणाने याने आत्मसात केला होता. स्तोत्रे, अभंग, भूपाळ्या भक्तिपरपदे वगैरे पाठांतर करण्याचा छंद वाढू लागला. क्रीडासक्त जीवनाला कालाटणी मिळून ते आता क्रीडायुक्त परंतु गीतेच्या अध्ययनात आसक्त झाले. गीतेचा हा बालछंद त्यांना ऐन तारुण्यात गीतार्थाच्या अमृतरसात खोलवर बुडी देण्याला उपकारक झाला.

वडीलधान्या मंडळीकडून रामायण, भारत व भागवत यातील भावरम्य कथा ऐकण्यात याला अतीव गोडी वाटावयाची व त्यामुळे आपणहि ध्रुव, प्रल्हादाप्रमाणे धोर भक्त व्हावे ही वासना वरचेवर उफाळून येत असे. जवळच्या विश्वेश्वराच्या मंदिरात जाऊन शिवदर्शन घेताना याचा भक्तिभाव फुलत असे.

घरच्या धार्मिक संस्कारित वातावरणात आईवडिलांच्या कृपाछत्राखाली इयत्ता ४ पर्यंतचे शिक्षण पावस येथे झाले. पुढील इंग्रजी शिक्षणाकरिता रत्नागिरी येथे यावे लागले. रत्नागिरी येथे मुद्दाम बिऱ्हाड करून त्यांची प्रेमळ चुलती त्याच्या व्यवस्थेकरिता येऊन राहिली. रत्नागिरी येथे इंग्रजी ५ इयत्तांचे शिक्षण झाले. या पांच वर्षांच्या कालात अभ्यासाबरोबरच त्यांचा सर्वांगीण विकास होत गेला. शाळेत एक हुशार, विनम्र आणि शिस्तबद्ध विद्यार्थी म्हणून सर्वांना प्रिय झालाच परंतु या गुणसमुच्चयामुळे त्याच्या नातलग व परिचित मंडळीतहि कौतुक होत असे.

रत्नागिरी येथे आल्यानंतर त्यांना प्रियतम वाटणारे वौद्धिक खाद्य विपुल मिळू लागले व ते त्याने एकाद्या अंधारा प्रमाणे सेवनहि केले. परंतु ते नीट पचले असे मननाचे चर्वन तो करीत असे. त्यामुळे त्याचा ठसा त्याच्या आचरणात उमटत असे. तत्कालीन राजकारणाचा अभ्यास तो चिंतन पूर्वक करीत असे त्यामुळे देश प्रेमाचे वारे अंगांत संचरत होते. अशा प्रकारे या शिक्षणाच्या कालखंडात एक नवीन व्यक्तिमत्त्व तयार होत होते.

रत्नागिरी येथे इंग्रजी ५ वी पर्यंतचे शिक्षण झाल्यावर पुढील शिक्षणासाठी हा विद्यार्थी मुंबईस आपल्या मामांकडे गेला. त्याला आता विद्यार्जनाला अधिक व्यापक क्षेत्र उपलब्ध झाले. या विद्यार्थीदिशेत फक्त हा शालेय शिक्षणाचा विद्यार्थी नव्हता. विश्व हेच विद्यालय आहे आणि आपल्याला ज्ञानदान करणारे अनेक शिक्षक आहेत, या भावनेने हा विद्यार्थी आपल्या अभिरुचिप्रमाणे संग्रह करण्यात मदैव दक्ष असे.

मुंबई येथे आंग्रेवाडीतील आर्यन एज्युकेशन सोसायटीच्या विद्यालयात पुढील शिक्षण सुरू झाले. घरपुरे या नावाचे एक उत्तम शिक्षक याला लाभले होते. त्यांचा या विद्यार्थ्यांवर विशेष लोभ होता. त्यांच्याकडून संस्कृत या विषयाची विशेष तयारी होण्यास सहाय्य झाले. त्याच प्रमाणे गीतारहस्य आणि ज्ञानेश्वरी यांच्या अभ्यासाला या शिक्षकांचे सहाय्य झाले.

आप्या ज्यांच्याकडे रहात होते ते केशवराव गोखले हे या भाच्यावर फार प्रेम करीत ते स्वतः पुणे येथील 'बाबामहाराज वैद्य, यांचे अनुग्रहित होत. त्यामुळे ज्ञानेश्वरी वाचन आणि आत्मचर्चा चालत असे त्यावेळी हा भाचा हा अत्यंत त्यांचे आस्थेने श्रवण करीत असे. त्यामुळे याला 'सद्गुरुकृपांकित' करावा असा मामानी विचार केला होता.

मुंबईतील या शैक्षणिक काळात प्रचलित राजकारणाराकडे तो आस्थेने पहात असे. महात्माजींचा अनत्याचारी मार्ग त्याच्या प्रकृतीला मानवला आणि स्वदेशी आणि बहिष्कार या चळवळी यशस्वी करण्यासाठी शाळेवर बहिष्कार घालून तो १९२१ मध्ये बाहेर पडला आणि पुनश्च पांचस येथे येऊन 'स्वावलंबनाश्रम' या नावाचा आश्रम काढला. तत्पूर्वी टिळक महाविद्यालयाची प्रवेश परीक्षा देऊन तो त्यांत उत्तीर्ण झाला होता. सन १९२२ मध्ये या कार्याला सुरवात झाली.

स्वावलंबनाश्रमात अभिनव शिक्षण मिळावे अशी उखळी याने केली होती. त्यांना आता गावांत विशेष दर्जा प्राप्त झाला होता तो आता नेता आणि उत्तम शिक्षक झाल्याने आता कोणी एकेरी नावाने संबोधित नसत. म्हणून आता आदरार्थी नामाने त्यांना संबोधले. जाऊ लागले. या आश्रमात मॅट्रिकपर्यंतचे शिक्षण द्यावे असा संकल्प ठरला. त्याच प्रमाणे स्वदेशीचे व्रत विद्यार्थ्यांनी घ्यावे यासाठी सूतकताई, खादी तयार करणे यांची जोड त्यांनी दिली. बहुतेक सर्व प्रकारचे शिक्षण हे स्वतःच देत असत.

हे स्वतः खादी तयार करून तेच कपडे वापरीत असत. कित्येक विद्यार्थी याच प्रमाणे वागत असत. विद्यार्थ्यांची संख्या ६ पासून २/३ वर्षांत ४० पर्यंत झाली. परंतु पुढे या शाळेत शिक्षण घेतल्यास सरकारी नोकरी मिळणार नाही या भीतीने विद्यालय बंद पाडण्याची वेळ आली. त्यामुळे विद्यालय बंद करण्यात आले.

मॅट्रिक पर्यंत शिकवून तयार केलेल्या आपल्या ३-४ विद्यार्थ्यांना बरोबर घेऊन आप्या आता पुण्यास आले. सन १९२३ मध्ये वयाच्या विसाव्या वर्षीच पुणे येथील 'सद्गुरु बाबा वैद्य' यांचा त्यांना अनुग्रह लाभला असल्याने १९४७ च्या मार्च मध्ये ते पुण्याला येईपर्यंत त्यांची आध्यात्मिक क्षेत्रातहि भरीव प्रगति झाली होती. आता तर सद्गुरु सान्निध्याचा लाभ वारंवार मिळू लागल्याने ते आत्मचित्तनात सदैव रममाण होऊ लागले. सद्गुरुंचा हा सर्वांत लाडका शिष्य झाला व त्याला ते 'स्वरूपानंद' म्हणू लागले. हेच नांव पुढे रुढ झाले.

पुणे येथे एक लहानशी खोली घेऊन आपल्या ३-४ छात्रगणांसह स्वरूपानंद तेथे राहू लागले. स्वतः त्यांना वाङ्मयविशारद व्हावयाचे होते. परंतु स्वतःपेक्षा त्यांना छात्रांची काळजी जास्त वाटत होती. स्वावलंबनानेच शिक्षण घ्यावयाचे हा निर्धार होता व घरची मदत मिळण्याची शक्यताहि नव्हती त्यामुळे द्रव्यार्जनाकरिता त्यांना अनेक उद्योग करावे लागत. अत्यंत कष्ट करूनच हे शिक्षण त्यांना संपादावयाचे होते.

या शिक्षणाच्या कालात मुख्यतः ज्ञानेश्वरीच्या वाचनात आणि चिंतनात ते रमून जात असत आणि इतर व्यवहार काळी सोडून साधनेच्या अनुसंधानात रहाण्याचा त्यांचा प्रयत्न असे. सर्व कर्मात आत्म्याचे साक्षित्व अनुभविणे हा अभ्यास सतत करीत राहिल्याने त्यांची अंतर्निष्ठा वाढत होती. त्यांची होत असलेली आध्यात्मिक प्रगती ही वैयक्तिक स्वार्थासाठी नव्हती. परार्थातच ते स्वार्थ अनुभवित होते त्यामुळे आवश्यकता वाटताच ते कायदेभंगाच्या चळवळीत खेचले गेले.

कायदेभंग तुळंगवास

सन १९३० मध्ये मिठाच्या सत्याग्रहाकरिता रत्नागिरी जिल्ह्यात स्वामींनी प्रचारकार्य केले व त्यांना रत्नागिरी जेल मध्ये स्थानबद्धी करण्यात आले. त्यानंतर १९३२ मध्ये येरवडा जेलमध्येहि त्यांनी कारावास भोगला. येरवडा जेलमध्ये आसनस्थ होऊन तासन् तास ते आत्मानुसंधानात रमून जात. त्यांचेकडे पाहून त्यांचेवरोबर असलेली मंडळी त्यांना स्वामी किंवा मुनी या नांवाने संबोधू लागली. या मंडळीत आचार्य भागवत, आचार्य जावडेकर, एस्. एम्. जोशी, शंकरराव देव, रावसाहेब षटवर्धन वगैरे बडी मंडळी होती. अशा प्रकारे कारावासात रूढ झालेले स्वामी हे नाव आणि स्वरूपानंद हे गुरूंनी ठेवलेले लाडके नांव मिळून 'स्वामी स्वरूपानंद' हे जोड नांव तयार झाले व तेच त्यांनी स्वीकारले आहे.

या कारावासाच्या काळात स्वामींची आध्यात्मिक प्रगति भरपूर झाली व त्यांना स्वतःला धन्यता वाटली. सद्गुरुकृपेमुळेच हे परम भाग्य लाभले म्हणून आपले अनुभव नऊ ओव्यात ग्रंथित करून तो नवरत्नहार सद्गुरू वावा वैद्य यांना त्यांनी समर्पण केला. शिष्याच्या या धन्यतेच्या वाक्पुष्पांनी बाबांना अतीव आनंद झाला व संतोषाने त्यांनी स्वामींचे मस्तकी आपला अभयहस्त ठेवला.

१९३४ साली वाङ्मय विशारद परीक्षेला समावयाचे ठरवून विषयांचा अभ्यास पूर्ण करण्यासाठी ते घरी पांवलस येथे आले. परंतु थोडेच दिवसात मलेरियाचा ताप येऊ लागला. प्रकृति अशक्त झाली आणि त्यांचे प्रवृत्तीचे पाय पांगळे करणारी एक घटना घडून आली.

'पुनरजन्म'

मोठ्या आजारातून मनुष्य उठला म्हणजे त्याला पुनर्जन्म झाला असे म्हटले जाते. परंतु स्वामी ज्याला पुनर्जन्म म्हणतात तो निराळ्या प्रकारचा आहे. देहबुद्धि नष्ट होऊन परब्रह्माचा पूर्ण साक्षात्कार होणे हाच खरा पुनर्जन्म आहे. तुकाराम महाराजांनी 'आपुले मरण पाहिले म्यां डोळा' या शब्दात या स्थितीचे वर्णन केले आहे.

स्वामींनीहि—

'अठराशे छप्पन्न शकाब्दी मृत्यु पावलों आम्ही'

या शब्दात या स्थितीचे वर्णन केले आहे. या परमेश्वरी कृपेची नाट्यमय घटना घडली ती अशी—प्रकृति अशक्त, अंगात थोडा ताप अशा स्थितीत २१ फेब्रुवारी अंतरावर

डॉ. बाबा देसाई या आपल्या छात्राकडे ते इंजेक्शन घेण्याकरिता गेले. आणि परत येतेवेळी थोडे अंतर चालल्यावर त्यांना तीव्र थकवा जाणवू लागला. हातापायांतील ताकद गेली व आपण आता मरणाचे दारात आहो असे वाटू लागले. कसेबसे लटपटत घर गांठून ते अंधरुणावर आडवे झाले. आणि आईला खुणेनेच डॉ. देसाई यांना बोलावण्यास सांगितले. थोड्या वेळात बाबा आले. बाबा ती स्थिति पाहून स्वतः घाबरून गेले परंतु इतरांना ते धीर देत होते. सर्वांनाच ती काळरात्र वाटू लागली. गावात स्वामी अत्यवस्थ असल्याची बातमी वाऱ्यासारखी पसरली. स्वामींना मृत्युचे विराट दर्शनच झाले- देहाभिमानासहित सर्व आशापाश तुटून ते भक्तीच्या प्रांतात प्रविष्ट झाले. या स्थिती-बद्दल स्वामींनी स्वतःच म्हटले आहे की 'भीतीतून भक्तीचा उदय झाला' ज्ञानाचा उदय झाला असे म्हटले नाही. ज्ञान होतेच परंतु भक्तीवाचून ते पोचट होते. भक्ती-वाचून ज्ञानाची पूर्णताच नाही हे सत्य यावेळी अनुभवगम्य आहे. याच स्थितीत वैराग्याची परिपक्वता होत असते. भक्तिज्ञान वैराग्य या तिहींच्या प्राप्तीत संसार दुःखाचा अंत होऊन परमानंदाची प्राप्ती होते. या स्थितीत देहाला वैफल्य होते. कित्येक दिवस डोळे उघडून बघणेही शक्य झाले नाही. एक मनुष्य सतत जवळ असणे आवश्यक झाले. अशा स्थितीत औषधोपचाराचे व मुख्यतः त्यांच्या मनःस्वास्थ्याने प्रकृति क्रमशः सुधारत होती तथापि त्यांना ६ महिने अंधरुणावर निजून काढावे लागले.

आजारीपणाच्या या सहा महिन्यांच्या प्रदीर्घ काळात स्वामी भाव-राज्यात विहरत होते. आत्मचितनात रममाण झालेले होते. आजाराच्या आणि अन्य बाह्य उपाधीत निरुपाधिक अवस्था भोगित होते. डॉ. बाबा देसाई हे औषधोपचारांची शिकस्त करित होते. परंतु औषधांचा उपयोग शून्यवत् होत होता. परंतु खरे अंतर्बाह्य आरोग्य प्राप्त करून देणारे भक्ति रसायन स्वामींना जगन्माउलीने कृपेने दिले होते व त्या रसायनाचे ते अखंड आणि आकंठ सेवन करित होते. सहाजिकच अशावेळी तृप्तीचे ठेकर यावयाचेच ! हे तृप्तीचे ठेकर म्हणजेच स्वामींचे अमृतधारा हे काव्य होय. १६२ साव्यांचे हे भक्तिरसमय मधुर काव्य आहे. आजारीपणात लटपटत्या हातांनी हे काव्य लिहिले असले तरी ते अनुभवाच्या भक्कम पायावर आधारित आहे. वाचकांना त्यातील रसास्वाद चाखता यावा म्हणून अल्पसा नमुना उद्धृत करित आहे.

देह पराधीन पण मन मात्र जगन्माउलीच्या चितनात मनपणा विसरून तल्लीन झाले आहे. महासुखाच्या अतिरसात जीव भावाची आटणी होत आहे.

निज शय्येवरि देह दिसे परि असे कितीदा दूर ।

मातृ चरण तल्लीन मन तदा नयनीं लोटे नीर ॥

जगन्माउली आपले बाळ आपल्यांवर निर्भर राहून पूर्ण निर्भय झाले आहे की नाही याची जणू मरणाची भीति दाखवून परीक्षाच घेत आहेत व बाळ त्या परीक्षेला उत्तीर्ण झाले आहे. हा भाव पुढील साकीत आहे.

'भीति वाटली का बाळ तुला ? छे ! ने ! मुळीच नाही ॥

माऊली, तुझी मला मुलाला गमेल भीति काई ? ॥

सर्वाभूती भगवद्भाव कसा वाणला ते दाखविणाऱ्या दोन साक्ष्या :-

“ भुः भुः भुः भुंकतें श्वान तें छे ! छे ! प्यारे राम ।

‘ डरांव डरांव वेडूक ओरडे ? छे रे ! आत्माराम ”

‘ चिंव चिंव ’ गाते चिमणी ? छे ! छे ! माझा प्यारे राम ।

‘ टिटिव टिटिव टिव टिटवी ? छे रे ! माझा आत्माराम ॥ ”

मर्यादित लेखात अमर्याद अवतरणे देण्याचा मोह आवरावा लागत आहे. समारोप म्हणून आता एकच साकी देत आहे.

‘ माताजी हे जगन्मातर्-भाष्यवान् तव नंदन ।

करी ‘ अमृत धारा ’ या तुझ्या तुज समर्पण ॥

जगन्माऊली कृपामेघाची ही जणू वृष्टीच आहे या भावनेने या काव्याचे स्वामित्व स्वामींनी आपल्याकडे न घेता ते तिचे तिलाच अर्पण करून जगन्मातेच्या पदकमलावर अमृतधाराभिषेकच केला आहे !

या पुढील काळात प्रकृति सुधारू लागली. ४।६ फर्लांग चालता येऊ लागले. परंतु प्रकृति यापेक्षा अधिक सुधारलीच नाही. त्यांचे जीवन हे आता पूर्णतयः परमार्थ प्रवण झाले. सदोदित आत्मानुसंधानात रमावे; सहज झेपेल तेवढे शारीरिक व बौद्धिक कार्य करावे आणि निश्चित असावे !

आजारातून उठल्यावर स्वामी गावातील एका अगत्यशील व्यक्तीकडे राहू लागले. स्वामींचे विद्यार्थी डॉ. बाबा देसाई यांचे वडील ‘ अण्णा देसाई ’ यांचेच आग्रहावरून ते त्यांचे घरी वास्तव्य करून राहिले व ते अद्यापहि त्यांचेकडेच रहात आहेत. देसाई यांचे सर्वच कुटुंबियांना स्वामीविषयी अमाप आदर सतत वाटत आला आहे.

अण्णा देसाई यांचे घर निरंतर गजबजलेले असावयाचे. स्वामी हे आता एकांत-प्रिय झाले होते. त्यांनी एकांत साधने करिता घराजवळील एक खोपट पसंत केले. त्यात अनेक प्रकारची लाकूड सामानाची अडगळ साठवलेली होती. त्यातील जागा पसंत करून दिवसा काठी बराच वेळ ते सोऽहंसाधनेत निमग्न असत. आजूबाजूला काही सद्ग्रंथ असावयाचे. मुख्यतः रामकृष्ण परमहंस व स्वामी विवेकानंद यांच्या वाङ्मयात ते विशेष रमत असत. ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ तर त्यांचा जिवलग सोवती होय. देवांची पूजा करून तुळशीची पूजा व सूर्याला मनानेच द्वादश नामोच्चार पूर्वक नमस्कार करून तीर्थ घेणे आणि लहान मुलांना उपयुक्त असे शिक्षण देणे हे नित्यकर्म होते.

अण्णा देसाई यांची मोठी कन्या ही अकाली वैधव्य येऊन अप्पांकडेच राहू लागली होती. स्वामींच्या सहवासाने तिच्या ठिकाणी परमार्थाची ओढ निर्माण झाली. स्वामी तिचेकरिता ज्ञानेश्वरीतील काही महत्त्वाचे भाग सांगत व संपूर्ण गीता अर्थासहित पाठ करून घेतली. ताई या आजहि रोज संपूर्ण गीता पाठ करीत असतात.

सन १९४२ मध्ये स्वामींना सगुण साक्षात्कार झाला. सगुण श्रीहरीची साक्षात् भेट व्हावी अशी अमर्याद ओढ वाढत गेली. रात्री १० वाजण्याचे सुमारास घरानील

मंडळी झोपली आहेत अशा निवांत वेळी स्वामी आत्मचितनात मग्न होते. एकाएकी आपण देवघरात देवापुढे बसलो आहोत असे वाटले व एकदम 'कडाडकाड' असा आवाज कानी आला व विद्युल्लतेप्रमाणे प्रकाश फाकला. लगेच पुढील शब्द घनगंभीर स्वरात कानावर आले.

'वो गोडबोले किधर है ? जिसने ज्ञानेश्वरी लिखा' तात्काळ भगवान श्रीविष्णूचे दिव्य दर्शन झाले ! ना दर्शनानंदात ते निमग्न झाले. भगवंताच्या कृपेची साक्ष पटली सद्गुरूसेवेला भगवान केवढे महत्त्व देतात हे भगवंतांच्या उद्गारावरून दिसून आले. स्वामींनी संपूर्ण ज्ञानेश्वरी उत्तम स्वहस्ताक्षरात लिहून ती सद्गुरूंना समर्पण केली होती या भक्तीने सद्गुरू 'गणेशनाथ' हेहि प्रसन्न झाले होते. ते ऋण भगवंताला दर्शन देऊन व्यक्त करावे लागले. यावरून स्वामींचे ठायी सद्गुरूभक्ति आणि भगवन्निष्ठा उच्च प्रतीची होती हे दिसून येते.

या नंतरच्या काळात सुंदर ग्रंथ रचना करून आध्यात्मिक वाङ्मयात मोलाची भर घातली. आणि त्यामुळे त्यांची कीर्ति सर्वत्र पसरू लागली. या वाङ्मय कृतीची थोडक्यात ओळख करून देणेच या अल्प लेखात शक्य आहे.

१९३३-३४ च्या आजारातील 'अमृतधारा' हे साकी वृत्तातील छोटेसे काव्य परंतु भावभक्तीने आणि स्वानुभवाने बहरलेले रसाळ काव्य आहे. त्यानंतर भगवद्-गीतेवर मुख्यतः ज्ञानेश्वरीच्या आधारे 'भावार्थ गीता' हे साकी वृत्तातील काव्य लिहिले गेले. केवळ सम श्लोकी प्रमाणे रचना न करतां विषयाच्या महत्त्वाप्रमाणे एकेका श्लोकावर अनेक साक्याहि केलेल्या आहेत. रचना प्रासादिक आणि रसाळ आहे. त्यानंतर स्वामींच्या अभंगांचा संग्रह 'संजीवनी गाथा' या स्वरूपात प्रकट झाला. 'ज्ञानेश्वरी' हा ग्रंथ सर्व सामान्य वाचकाला सहज समजावा म्हणून आधुनिक सोप्या भाषेत स्वामींनी 'अभंगवृत्तात' त्याचे रूपांतर केले. 'अभंग ज्ञानेश्वरी' या नावाने हा ग्रंथ प्रसिद्ध झाला आहे. ज्ञानेश्वरांचे दोन ग्रंथ म्हणजे 'अमृतानुभव आणि चांगदेव पासष्टी' या ग्रंथांवरहि अभंगवृत्तात स्वामींनी सुलभ रूपांतर केले आहे. अशा प्रकारे निर्माण केलेल्या वाङ्मयामुळे ज्ञानेश्वरांच्या प्रतिभासंपन्न वाङ्मयाचा सामान्य वाचकांना चालू भाषेतून परिचय होत आहे.

१९३४ नंतर स्वामी आजारातून बरे झाले. परंतु प्रकृति कायमची अशक्तच राहिली. १९५६ पर्यंतच्या बावीस वर्षांचा काळ हा सद्ग्रंथ वाचन, लेखन व आत्मचितन यांतच प्रामुख्याने व्यतीत झाला. पांचस सारख्या खेडेगावात त्यांना अध्यात्मिक क्षेत्रातील असाधारण व्यक्ति म्हणून ओळखणारी मंडळी अत्यल्पच होती. परंतु त्यांच्या ग्रंथ प्रकाशनामुळे, त्यांची प्रसिद्धि वाढू लागली व मुमुक्षु, साधक, जिज्ञासू अशा विविध योग्यतेची मंडळी त्यांचेकडे येऊ लागली. त्यांचा अनुग्रह लाभू लागल्याने त्यांचा शिष्य परिवार वाढू लागला आणि सध्यातर त्यांचेकडे दर्शनाला येणारांची संख्या झपाट्याने वाढत आहे.

स्वामी कोणत्याहि सांसारिक अडीअडचणींवर उतारे सांगत नाहीत. संसारातील अडीअडचणींवर मात करावयाची तर 'भगवंतावरील निःसीम भक्तीनेच ती करता येईल. त्यानेच दुःखहि सुखाने सोसण्याची शक्ति येईल. हाच त्यांच्या उपदेशाचा सारांश आहे. खऱ्या सुखाचा मार्ग फक्त अध्यात्मशास्त्रच दाखवू शकते. हे प्रत्येकाने नीट समजून घेणे आवश्यक आहे.

गेली ३-४ वर्षे स्वामी प्रकृतीने फारच अशक्त झालेले असून तो थकवा दिवसें दिवस वाढतच आहे. सध्या बहुतेक काळ ते निजूनच असतात. खोलीच्या वाहेरहि येऊ शकत नाहीत. पराधीनपणा आहे. दोन तीन वेळी दुरूनच दर्शन घ्यावे लागते. दर्शनाला मंडळी थोडी असली आणि प्रकृति ठीक असलीतर स्वामींचे जवळ जाऊन बसण्याचा बोलण्याचा लाभ काही भाग्यवंतांना लाभतो. परंतु बहुतेकांना दुरून दर्शन व त्यांचा आशीर्वाद लाभतो. सन्निध्य दर्शन व त्यांचेशी संभाषणाचा लाभ मिळावा म्हणून म्हणून लांबून येणारी मंडळी बरेच वेळा निराश होऊन जातात. स्वामींना प्रकाश सहन होत नसल्याने खोलीत अल्पमात्र प्रकाश असावा लागतो. त्यामुळे दारातून स्पष्टदर्शन बरेचवेळा होत नाही व स्वामींच्या सांप्रतच्या अशक्त प्रकृति मानामुळे यावर काहीच उपाय नाही. १९३४ मधील आजाराने प्रकृति कायमचीच अशक्त होऊन राहिली होती व आतातर ७० व्या वर्षात त्यांनी पदार्पण केले आहे. त्यांचे जीवन कृतार्थ असल्याने ते आत्मतृप्त आहेत. त्यांना काहीही मागावयाचे व मिळवावयाचे नाही. परंतु आपले एक मागणे आहे व ते म्हणजे त्यांना निरामय उदंड आयुष्य लाभो आणि सर्वांना दर्शन आणि आशीर्वचन यांचा लाभ वडो !

मन राख मानवा शांत शांत

मन राख मानवा शांत शांत,
निज आत्मा दावि स्वभाव शांत ॥११॥

जिकडे तिकडे, दृष्टि फेकतां,
ना गवसे तुज, कुठें शांतता,
धनोपार्जनी सदा व्यग्रता,
यास्तव मानव - त्रस्त ग्रस्त ! ॥११॥

मन हे नाही पापी अथवा,
सैतानहि ना, नाहि मूर्ख वा,
पापाचरणीं पात्र त्याजला,
ठरवुनि बससी, स्तब्ध मुग्ध ! ॥१२॥

राजस वृत्ती, सत्व, तमो, गुण,
संस्कारांनीं, वेष्टित हे मन,
स्वभाव प्रकटवि ते गुणावगुण,
भिन्न भिन्न जे दर्शनात ! ॥१३॥

वश करुनी त्या, मना जिकणे,
सन्मागाविर त्या चालविणें,
संकल्पाते हृदीं सोडणें,
सोडु नको रे ! अनिर्यंत्रित ! ॥१४॥

मन अश्वानें पळत राहणें,
मार्गं तुझा तूं तथा दाविणें,
विकार खड्डे, सदा टाळणें,
ना तर जखमा ! क्लेश निश्चित ! ॥१५॥

—लक्ष्मीतनया— (महाड)

भ्रांति पडे मूढासी

धडपड ही मानवाची,
चालली निशिदिनीं सुख प्राप्तीची ॥१६॥

तो त्याग स्वीकारि, स्वीकार करी,
नाना मार्गांचा, अवलंब करी,
जोड करि साधनांची ! चालली... ॥१७॥

आश्चर्य वाटते, पळेच पुढती,
धावता धाप ही, कुंठीत मती,
सावट ये दुःखाची ! चालली... ॥१८॥

ते दुरापास्त कां ? कारण नुमजे,
कुठें नि कशांत, वसते ? नलगे,
अज्ञान धारणेशी ! चालली... ॥१९॥

वृत्ति व्यापारी नये कामाची,
सौख्याशीं, तद्रुप, नित्य कराची,
'चित्तलय' मार्ग यासी।... चालली ॥२०॥

ज्ञानिया ऊमज, सर्वत्र विहरे,
अविकारी अभंग, अक्षय पसरे,
भ्रांति पडे मूढासी ! चालली... ॥२१॥

—लक्ष्मीतनया- (महाड)

हिंदी साहित्याकाशातील सूर्य :

संत सूरदास

लेखक : विनायक पाठक

भक्तिकालातील त्रिसृति :

भक्तीकाळातील संत साहित्यिकांच्या साहित्य विषयक गुणवत्तेच्या संदर्भात "सूर सूर तुलसी शशी ठडुगण केशवदास" हा दोहा प्रसिद्ध आहे. यात सूरदासाना हिंदी साहित्याकाशातील सूर्य संबोधून त्यांच्या काव्यगुणांचा गौरवच केलेला आढळतो. हिंदी साहित्याच्या भक्तिकालांत कवीर, सूरदास व तुलसीदास हे तीन संत कवि खूपच लोकप्रिय होते.

चरित्र/सूरदासांचा जन्म संवत् १५३५ च्या वैशाख शुक्ल पंचमीला म्हणजे मंगळवारी झाला. सूर, सूरदास, सूरज, सुरजदाम आणि सूरश्याम अशी पाच सहा नावे त्यांच्या पद्यात गोवलेली आढळतात. सूरदासांचे वडील रामचंद्र (रामदास) हे गोपाचल किंवा गोपाद्रि (आजच्या ग्वाल्हेरची जुनी नावे) येथे राहत व तेथेच सूरदासांचा जन्म झाला असावा. तथापि यांच्या जन्मस्थानासंबंधी बरेच प्रवाद आहेत. कुणी म्हणतात यांचा जन्म आग्रा मथुरा मार्गावर असणाऱ्या रूनकता नामक गावी झाला तर कुणी म्हणतात महाकवि सूरदासांचा जन्म परिक्षित राजाच्या मुलाने जनमेजयाने-ज्या ठिकाणी सर्पयज्ञ केला होता त्या दिल्लीपासून चार कोसावर असणाऱ्या सीही गावी झाला.

सूरदास जातीने सारस्वत ब्राह्मण होते. ते जन्मांध होते. "भक्तमाल" या ग्रंथात त्यांच्या कवित्वावद्दल व जन्मांधतेवद्दलचे काही उल्लेख आढळतात.

"सूरदास सों बहुत निष्ठुरता, नैननि हूँ की हानी" आणि

"सूर की विरीयाँ निष्ठुर होइ बैठे जन्म अंध करयो" या ओळीतून त्यांनी आपल्या अंधत्वाच्या दुःखाला वाचा फोडलेली दिसून येते.

वयाच्या सहाव्या वर्षी त्यांनी घरगुती कलहावरून गृहत्याग केला व ते चार कोसावर असणाऱ्या राका गावाच्या तलावाकाठी राहू लागले. जन्मजात प्रतिभा आणि भक्ति रसाला पोषक असलेली त्यांची मनःप्रवृत्ति यामुळे ते लोकाना निरनिराळी गाणी म्हणून दाखवू लागले. वयाच्या अठरा वर्षेपर्यंत "स्वतः रचावे, गाणे गावे,

स्वतः रमावे व इतरा रिझवावे” असा त्यांच्या नित्यक्रम चालू होता. या काळात इतकी भक्तिरसपूर्ण गाणीलिहिली की त्यांची अचूक मोजदाद आजवर करता आली नाही.

याच वास्तव्यात त्यांनी एका ब्राह्मण जमीनदाराला त्याच्या हरविलेल्या गायीचा अचूक पत्ता सांगून सर्वांना आश्चर्यचकित केले व त्या आनंदप्रित्यर्थ त्या जमीनदाराने सूरदासांना एका पिंपळाच्या झाडाखाली एक छोटीशी झोपडी बांधून दिली. त्यात राहून ते लोकाना सगूण (हरविलेल्या किंवा सांडलेल्या वस्तुं विषयक प्रश्न) मांगू लागले. त्यामुळे वयाने लहान असूनही अनेक सेवकमंडळींचा गोतावळा तेश्चे नित्य जमू लागला, व पुढे त्या झोपडीचे रूपांतर एका टुमदार घराने झाले. त्या परिमरात नित्य नियमाने हरिनामाचा गजर घुमू लागला. घराला सजावट प्राप्त झाली. आणि वस्त्रप्रावणादि वैभवात ते राहू लागले.

वयाच्या १८ वर्षेपर्यंत हे वैभव त्यांनी उपभोगले पण एके दिवशी त्यांना वैराग्याचा असा झटका आला की त्यांनी आपले घर वैभव सर्व काही आपल्या आई-वडीलांच्या हाती सोपवून स्वतः एका वस्त्रानिशी व एका छडीनिशी मथुरेच्या विश्रामघाटावर आले पण तेही स्थान त्यांच्या प्रवृत्तीला उपयुक्त न वाटून ते मथुरा व आग्रा यांच्या मध्यभागी असणाऱ्या, यमुना नदीच्या मध्यभागी असणाऱ्या यमुना नदीच्या गायघाटावर नदी किनारी राहू लागले.

महाप्रभू वल्लभाचार्यांची भेट :

या गायघाटावरच सूरदासांची व महाप्रभू वल्लभाचार्यांची गांठ पडली-येथेच त्यांनी सूरदासांना भगवद् यश-वर्णन करण्याचा उपदेश दिला. सूरदासांनी त्यांना गाऊन दाखविलेल्या “हौं हरि सब पतितन को नायक ” व “प्रभु हौं मय पतितक को टीका” या दैन्यवृत्तीला अनुलक्षूनच महाप्रभुंनी त्यांना सांगितले असावे—“सूर हवै कै ऐसे काहे की धिधियाते ?—कछु भागवत लीला वरनन करि। ” (स्वतःकडे कर्मीपणा घेऊन उगीच ईश्वराकडे तोड वेगाडण्यापेक्षा भगवंताच्या लीलांची गौरव गीते व ईश्वरी वैभवाचे गोडवे गाऊन आपला जन्म कृतार्थ का करीत नाहीस ?)

लोहू बीघडले परीसचि झाले :

या उपदेशामृतानी सूरदासांच्या जीवनात आमूलाग्र बदल झाला. त्यांनी महाप्रभू वल्लभाचार्यांकडून मंत्र घेतला. त्यांनी पुष्टिसंप्रदायाची दीक्षा घेऊन नवविधा भक्ति आत्मसात केली या घटनेपासून सूरदास नित्य भक्तिस्या मानम मरोधरात धुंद होऊन नियमाने डुंबू लागले. त्यांना दिव्य दृष्टि प्राप्त झाली. व श्री कृष्ण लीलांचे प्रत्यक्ष दर्शन त्यांच्या मनः चक्षुसमोर नित्य होऊ लागले. याच संदर्भात भागवतातील १० व्या स्कंधातील ‘सुबोधिनी’ च्या मंगलाचरणाच्या पद्यात त्यांची उत्कट भक्तिधारा

उचंबळून वाहूं लागली व “चकई री चली चरणसरोवर, जहाँ न प्रेम वियोग” हे त्यांचे जीवन-ध्येय झाले.

अशा तऱ्हेने त्यांनी भागवतात वर्णिलेली दहाही स्कंधातील हरिकथा पद्य सुरदासांची कीर्तन पद्धती, काव्यप्रतिभा, संगीतातील स्वरज्ञान व आवाजातील गोडवा पाहूनच महाप्रभूंनी श्री नाथांच्या कीर्तनाचे काम सुरदासांकडे सोपविले. श्रीनाथ यांच्या भेटीने सुरदासांना जणू ईश्वरी साक्षात्कारच झाला.

उद्धवाचा अवतार

हिंदी संत आणि भक्त संप्रदाय सुरदासांना उद्धवाचा अवतारच मानतात उद्धव म्हणजे भगवान श्रीकृष्णाचे पट्टशिष्य, महामात्य, महाभृत्य व अतिशय आवडते शिष्य होते. तिन्ही त्रिकाळ भगवंतांच्या सहवासात राहण्याचे भाग्य उद्धवाला लाभले होते. उद्धवाची भगवत्चिंतनांनी भारावलेली भक्ति व सूक्ष्म सहजोद्भव ज्ञान सुरदासांच्या काव्यातून अभिव्यक्त झालेले आढळतात.

तत्वज्ञान :

या भवसागराच्या मायाजाळातून सही सलामत सुटण्याचा एकमात्र उपाय म्हणजे हरिभक्ति ! अन्यथा हे जीवन भाररूपच आहे अशी सुरदासांची एकंदर धारणा होती. माणसाच्या हृदयात एका उपास्य दैवता खेरीज दुसऱ्या कुणालाही स्थान असता कामा नये व याच संदर्भात त्यांनी “प्रेम गली अति साँकरी वा में दो न समाये ।” अशी मनाला समज दिली आहे.

सुरदासांनी या भवसागराला होळीच्या खेळाची उपमा दिली आहे. आपल्या सूर सारावलीमध्ये “खेलत यह विधि हरि होरी हो । होरी हो वेद विदित यह बात ।” असे सांगून १६ व्या पदात या रूपकाचा विस्तार केलेला आढळतो.

अकबर केला वेडा :

असे म्हणतात, की एके दिवशी अकबराच्या दरबारात तानसेन सुरदासांचे एक भजन गात होता-त्याला ते भजन इतके आवडले की त्याने सुरदासांची स्वतः प्रत्यक्ष भेट घेतली. या भेटीत सुरदासांना अकबराविषयीची काही गीते रचावयास सुचविण्यात आले पण सुरदासांनी ते मान्य केले नाही उलट त्यालाच जणू उपदेश केला, “मना रे तूं करि माधव से प्रीति !” आणि अशा तऱ्हेने अकबराला आपल्या ईश्वरासक्त मनःस्थितीची सूचक शब्दात कल्पना दिली. व पुढे सांगितले की आपल्या मनाच्या म्यानात फक्त एकच तळपती (ईश्वरी) तलवार राहू शकते. कारण “प्रेम गली अति साँकरी वा में दो न समाये ।”

तीन ग्रंथ-द्वैलोक्य संपदा :

सूरदासांचे सूर-सारावली, साहित्य लहरी, व सूर-सागर हे तीन सर्वमान्य ग्रंथ असून त्यांची फुटकळ गेय रचनाही अमूप आहे.

हिंदीमध्ये संत साहित्य विषयक जे 'वार्ता-साहित्य' प्रसिद्ध आहे त्यातही सूर-दासांनी श्रीकृष्ण लीलांविषयक व लक्षावधी पदे लिहिल्याचा उल्लेख आढळतो.

सूरसारावली :

प्रथमदर्शनी हा ग्रंथ म्हणजे 'सूर-सागर' या ग्रंथाची प्रस्तावनाच असावी असे वाटते पण वाचल्या नंतर लक्षात येते की हा 'सूरसागर' ची प्रस्तावना अथवा सारांश नसून, ११०७ पदांचा हा स्वतंत्र ग्रंथ आहे. 'पुरुषोत्तम सहस्र नाम' हा 'सारावलीचा' आधार आहे. यांत बल्लभ सांप्रदायाच्या नित्यपाठाची व वर्षोत्सवा निमित्त गायिलेल्या गीतांचा समावेश आहे. यातच भगवंताच्या २४ अवतारांचे वर्णनही आलेले आहे. सूर सारावली सूरदासांची स्वतंत्र व सैद्धांतिक रचना आहे.

साहित्य-लहरी :

सूरदासांचा हा ग्रंथ ११८ गीतांचा आहे. यात नायिका भेद, अलंकार व सूरदासांच्या भक्तिभावनांचा परमोत्कर्ष दाखविणारी बरीच गीते आढळून येतात.

सूर-सागर :

सूरदासांचा हा काव्यग्रंथ विशेष प्रसिद्ध आहे. यातील बऱ्याच गीतांचे संकलन व संपादन त्यांच्या ह्यातीतच झाले असावे असे मानण्यात येते. हजारो गीतांचा विविध विषयावरील गोड पदांचा संग्रह म्हणून या ग्रंथाला "सूर-सागर" म्हटले असावे- यांत ज्ञान, वैराग्यातील सूक्ष्मांतिसूक्ष्म भेद, भगवंतांचे विविध अवतार व त्यांची वैशिष्ट्ये, उद्देश व कार्ये, अनेक भावमधुर बाल-लीला, रासक्रीडा व श्रीकृष्णाची मुरली आदि विषयक गीतांचा हा जणु अथांग सागरच आहे.

सूरदासांनी रंगविलेले राधा-कृष्ण :

सूरदासांनी चित्रित केलेली राधा म्हणजे विद्यापति, जयदेव, चंडिदास व ब्रह्म-वैवर्त यांनी चित्रित केलेल्या राधेचा सुंदर समन्वय आहे.

सूरदासांच्या भक्तीत शास्त्रसंमत भक्तीचे नवविधा प्रकार अभिव्यक्त झाले आहेत. प्रतिभासंपन्न गेय गीतातून जणु त्यांच्या भक्तिभावनेने भारलेल्या हृदयाचीच अभिव्यक्ति झाली आहे.

बाललीलांचे वर्णन करताना सूरदास लिहितात-एके दिवशी बाहेर खेळायला जाताना एका गल्लीत श्रीकृष्णाने नीलवस्त्रधारी राधेला पाहिले मात्र आणि "सूर

श्याम देखत ही रीझै नैन नैन मिली परी ठगोरी” ह्या ओळी सूरदासांच्या प्रतिभेनी शब्दांकित केल्या. त्याच प्रमाणे राधेचीहि श्रीकृष्णाला पाहून तीच अवस्था झाली, व ती रिकाम्याच रांजणात रवी घुसळू लागली. तशीच त्या श्रीकृष्णावरही राधेची अशी मोहिनी पडली की गाय समजून तो ब्रैलाचेच दुध डौहायला बसला. प्रीतीच्या तल्लीनतेची परिसीमा दाखविताना सूरदासांच्या प्रतिभेने सूक्ष्मातिसूक्ष्म वर्णनातून अनेक गोड प्रसंग चित्रित केले. जणू ते सर्व प्रसंग त्यांनी प्रत्यक्ष डोळ्यांनीच पाहिले !

सूरदासांची सर्वस्पर्शी प्रतिभा :

सूरदासांच्या प्रतिभेपुढे अलंकार शास्त्र जणू काही हात जोडून उभे राहिल्यागत दिसते. उपमा, रूपक, अन्यांकित, लक्षण, व्यंजना यांचे एकापेक्षा एक सरस चमत्कार सूरदासांच्या गीतात आढळतात.

भावमधुर जीवनाची भैरवी :

अशा या भक्त गायक कवीला एके दिवशी नित्याप्रमाणे कीर्तन करीत असताना आपल्या मृत्यूची चाहूल लागली. त्यांनी तडक पारसौलीची वाट धरली व तेथील आपल्या निवास स्थानी श्रीनाथांच्या ध्वजेकडे (पताका) तोंड करून पडले. तेव्हा स्वामी गोसाई, कुंभनदास, चतुर्भुजदास आदि संत मंडळी त्यांचेजवळ गेली. स्वामींचा आवाज कानी पडताच सूरदास शुद्धीवर आले व सद्गदित झाले व त्याही परिस्थितीत “देखो-देखो जूं हरि कौ एक सुभाई । अति गंभीर उदार उदधि हरि जान शिरोमणि साई ॥” अंतीस भेटीस आलेल्या भक्त मंडळीस त्या उद्गारातील मर्म लक्षात आले की सूरदास गुरु आणि श्रीकृष्ण यात भेदाभेद मानीत नाहीत. गुरु आणि भगवत म्हणजे एकाच नाण्याच्या जणू दोन बाजू आहेत हेच त्यांना सांगायचे होते. सूरदासांनी सर्वांकडे कृतज्ञतेने पाहिले. त्यांच्या चित्तवृत्तीबद्दल केलेल्या पृच्छेस गीतातच सूरदासांनी उत्तर दिले, “खंजन नैन सुरंग रस माते” व वयाच्या ७२ व्या वर्षी आपली जीवन यात्रा समाप्त केली. ब्रजभाषेच्या या काव्यसम्राटाने आळविलेली भैरवी जरी संपली असली तरी स्वर अद्यापही समस्त ब्रजभूमीत व हिंदी साहित्यात अक्षय गुंजन करीत आहेत.

रामगीतांजली

अशोकवनात सीता हनुमंताजबळ बोलताना तो तिला स्वतःच रामाकडे नेण्यास तयार होतो तेव्हा ती त्याला म्हणते—

लागली जरी मज उत्कंठा भेटाया
रघुनाथ येऊं दे स्वयें मला रे न्याया !

॥४॥

मी परपुरुषाचा स्पर्श कसा रे साहं ?
कां विरह पतीचा निमित्त करुनी येऊं ?
लागेल धरावा धीर जरी थांबाया

॥१॥

मी परवश झालें रावण पापी शिवला
हा डाग मज अटळ असे रे ! जडला;
परि पराक्रमानें उचित तया क्षाळवाया

॥२॥

एकटा सागरावरुनीं तूं वेगानें
मज घेउन जातां पडेन मी भीतीनें;
येतील अचानक राक्षस तुज अडवाया

॥३॥

मज पृष्ठीं वाहुन गुंतुनिया पडलेला
जाशील कसा तूं पुढतीं युद्धीं गढला ?
अबला मी फिरुनी होइन बंदी वाया

॥४॥

ही अशी एकटी लपुनी कां मी येऊं ?
कां लंकापतिला भिऊनी पळुनी जाऊं ?
शोभणार नाहीं असलें राघव-राया

॥५॥

रावणास बधुनी जरी जिंकुनी लंका,
वाजवीत जातिल जगतीं अपुला डंका !
निःशंक होउनी उचित कीर्ति मिळवाया

॥६॥

मीं तुझा जाणतें भाव शुद्ध सेवेचा
परि सूड ध्यावया ह्वाच अन्यायाचा
अद्वितीय यश तें अमर थांबले गाया

॥७॥

—दिवाकर घंसास-डोंबिवली (पूर्व)

नित्य मी जिवंत

ले. -चिपळूणकर गुरुजी.

९, सिद्धारूढ बिल्डिंग ७५, भवानीशंकर रोड, दादर मुं. नं. २८

श्री साईबाबांनी आपल्या सर्व भक्तांस निःसंदिग्ध ग्वाही दिली आहे की 'नित्य मी जिवंत- जाण हेचि सत्य । नित्य त्या प्रचीत अनुभवे'. बाबा आजपर्यंत या व्रीदानेच आपल्या सर्व भक्तांच्या प्रत्येक कामी स्वतः उभे राहून धीर देऊन कार्यसिद्धी केल्याची असंख्य उदाहरणे आहेत. साईभक्तांच्या अनुभवात भर म्हणून माझे काही अनुभव खाली देत आहे-

गेल्या वर्षी डिसेंबर महिन्यात माझ्या मुलीचे लग्न व्हावयाचे होते. विवाहापूर्वी दोनच दिवस अगोदर युद्धामुळे प्रकाशबंदी सर्वत्र जारी झाली. अर्थातच पाठोपाठ सर्व बंधने आली. एकंदर सोहळा कसा काय पार पडतो याविषयी मी संचित झालो. माझ्या नित्य परिपाठाप्रमाणे बाबांना सुपारी ठेवून गाऱ्याणे घातले आणि कार्यासाठी पुढे पाऊल टाकले. आश्चर्याची गोष्ट अशी की त्याच रात्री मला कोणा एका अज्ञात आवाजाकडून श्री भगवत् गीतेचा नववा अध्याय म्हणण्याचा आदेश आला. त्या वेळापासून मी तो अध्याय सारखा माझ्या जिभेवर ठेवला, बाबांचे व माझ्या गुरूचे स्मरण केले व सर्व भार त्यांचेवर टाकला. परमेश्वर पाठीशी असल्यावर काय होणार नाही ? माझे घरातील मंगल कार्य यथासांग निर्विघ्नपणे पार पडले.

यावर्षी माझ्या मुलाची एस्. एस्. सी. ची परीक्षा होती. मी माझ्या मुलाची परीक्षा सुरु झाल्यापासून बाबांच्या देव्हान्यात दिवा सतत तेवत ठेवला होता तो परीक्षा पूर्ण होईपर्यंत ठेवला होता. माझ्या मुलाला नेमका अभ्यास केल्याप्रमाणे उत्तरपत्रिका लिहीता आल्या व मुलगा परीक्षेत उत्तम तऱ्हेने यशस्वी झाला.

कोण्या एका वेळी मी काही आर्थिक अडचणीत अकस्मातपणे येणार होतो. मी सर्व परिस्थिती बाबांना प्रार्थनेचे वेळी निवेदन केली, आणि त्यांच्या कृपाप्रसादाने पुढील आठ ते दहा दिवस पर्यंत माझ्याकडे पत्रिका दाखविण्यास वगैरे कामासाठी मंडळी सतत येऊन माझी अडचण निवारण झाली.

गेल्या वैशाख महिन्यात मला अलीबाग येथे प्रवचनास जावयाचे होते. ते माझ्या गुरूंचे जन्मगांव. सध्या तेथे संपूर्ण वस्ती संमिश्र आहे. अशा संमिश्र वस्तीत जाऊन जाहीरपणे बोलण्याचा तो जवळ जवळ पहिलाच प्रसंग होता म्हटले तरी चालेल. मला गाव फारच आवडले. परिसर अत्यंत सुंदर आहे. एकंदर समाज पाहता मनात किंचित्